

Зоран ЛАКИЋ*

СРПСТВО И ЈУГОСЛОВЕНСТВО ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋА У ЦРНОЈ ГОРИ

*Ја јесам Раде Томов са Њеџушах,
јесам Црногорац и Србин и Југословен и Словен
и шака земнога њраха под овим звијездама.*

Његош

Размишљања о српству и његовим сегментима никада нијесу била тако интензивна као у вријеме судбоносних догађаја. Нажалост, највише размишљају и дјелују политичари и политика, који су носиоци подјела у смислу „за” и „против”. Активни су веома и публицисти. Масмедији прилагођавају податке, често сервирају лажну статистику, доприносе развоју искривљене историјске свијести и подстичу националистичко-шовинистичке подјеле и обрачуне. Одмјерена научна истина о овом врло сложеном питању потиснута је у други план.

Хронолошки оквир мога саопштења чини вријеме владавине династије Петровића у Црној Гори (1697-1918) (1921), дакле 220 и више година војевања за слободу, која је била услов опстанка и хватање корака са Европом. Подсјетимо се да је Црна Гора непосредно прије доласка на њено чело династије Петровића имала, како историјски извори кажу, 90 села, 3.524 куће из којих се могло рачунати на 8.027 војника. Св. Петар Цетињски наслиједио је Црну Гору чија је територија износила само 1.500 км², а оставио је удвостручену – 3.000 км². Сталном ослободилачком борбом Црна Гора је увећавала своју територију. Најзначајније територијално ширење Црна Гора је доживјела у вријеме књаза и краља Николе I Петровића. Након међународног признања своје независности на Берлинском конгресу 1878. године, опет је удвостручила своју територију, која је увећана на око 8.000 км². Предбалканска Црна Гора имала је, према званичним статистичким подацима 212.000 становника. Послије I балканског рата, опет је удвостручила своју

* Доктор историјских наука, редовни професор универзитета, редовни члан Црногорске академије наука и умјетности, Подгорица.

територију за – Пљевља, Мојковац, Бијело Поље, Беране, Рожаје, Плав, Гусиње, затим – Пећ, Исток, Дечане и Ђаковицу, те простор Хота, Груде и Тузи – на коме је живјело 180.000 становника.¹ Територијално ширење Црне Горе углавном је имало смјер ка тзв. српским земљама. Црногорцима су се звали првобитно становници четири нахије. У племенској структури друштва називали су се по називима племена. Остали су се звали Брђани – по називима седморо брда. А сви заједно називали су се Србима. Истим националним именом називали су се и становници сусједне Херцеговине, на примјер.

Зашто је наука до сада ћутала и зашто и данас ћути – питање је које се само од себе поставља. Ријеч је о додиру науке и политике. Политички, а не научни разлози, довели су до опредјељења да се Црногорци једном казују Србима, затим Црногорцима, па онда – и Србима и Црногорцима и Југословенима. И све то у периоду који још увијек не траје ни сто година. Таквог примјера немамо ни у домаћој, ни у иностраној историји. Наравно да је брзи развој један од могућих узрока оваквих појава. Код нас је историја згуснута, набијена догађајима и процесима. Оно што су други савладавали стољећима, код нас се морало дешавати много брже – деценијама. Код нас је историја корачала кроз вријеме, иако се често није знало куда је води пут.

Геостратетијски положај је други битан разлог. У својој важности он траје не само стољећима. Подсјетимо се на тренутак визионарства Светог Саве, који је прије више од 700 година запазио да смо кућу изградили на сред пута; а ми додајемо – пута високе међународне фреквенције. И да трпимо посљедице тога, од тада до данас. И даље, Свети Сава је говорио да смо Исток на Западу и Запад на Истоку. И то је разлог више нашега актуелнога стања. Има их, наравно, још много који су исто тако важни. Овом приликом само смо маркирали, отворили питања која су нам се учинила важнијим од других.

Актуелна политика је увијек и свуда показивала велико интересовање за деликатне теме савремене историје. Наравно, основни мотив таквог интересовања није прошлост, већ садашњост, па ако хоћете и будућност. Потребно јој је догађаје приказивати онаквим – какви су „могли” и „морали бити”, са становишта практичне – свакодневне политике, а не онако како су се уистину одвијали. Има пуно примјера да је прво политика поставила тезу, па и дала свој суд о историјским дешавањима, од науке се тражило само да подастре документацију да би оцјене и закључивања имале „подлогу”. Тако је политика цијенила и оцијенила уједињење Црне Горе и Србије 1918. године. Једни су цијенили да је оно било добровољно. Други, пак, су заговарали тезу да је ријеч о анексији, обичном укидању мале Црне Горе и присаједињавању великој Србији, или најблаже речено – да је ријеч о безусловном уједињењу. Глас науке није био потребан, па се није ни чуо. Срећом, сада већ имамо озбиљне студије о овом питању, па су политичке оцјене потиснуте у други план.

¹ Миомир Дашић – *Оглед из историје Црне Горе*, Подгорица, 2001.

На сличан начин је оцјењивано и стварање прве заједничке државе југословенских народа и земаља, опет 1918. године. Писало се да је нова држава – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, замка за католичанство и хрватство, да је обавезан транзит ка потпуном осамостаљењу појединих ентитета, најзад – да је творевина „мајстора с мора”, која је корисна Хрватима и свима другима, осим Србима, „који се у новим међународним условима морају окренути Њемцима, као пријатељима српског народа”. Сјећам се и једног разговора у политичком врху, био сам врло млад, када се инсистирало да се „заузме став” о томе када је одржана Острошка скупштина црногорских и бокелских родољуба 1942. године. Политика је прописала правила понашања и о националном питању, о националним државама, о нацијама итд. Тако смо прво били јединствени истоимени народ. Потом смо сасвим срасли у једна народ – југословенски, мислим на интегрално југословенство. Затим смо имали пет, па шест државотворних нација, па опет неку врсту социјалистичког југословенства, израженог кроз познату крилатицу „братство-јединство” итд.

Наравно, увијек је било интелектуалаца приправних за инструменталну употребу. Преко њих се обезбјеђивала „равноправност” у дијалогу науке и политике. Посљедице такве спреге су познате – увијек и свуда.

Послије ових уводних напомена појаснићу методолошки принцип, који оцјењујем веома битним. Добра методологија услов је јасног прегледа богате емпирије, којом се карактерише ова тематска цјелина. Она омогућава да се отвори што више релевантних питања, иако ће нека од њих бити елаборирана само у знацима. Када је ријеч о историји, мислим да је хронолошки принцип најпоузданији за сваку методологију.

2.

Црногорско српство се јавља у оквиру свеколиког српства. Са собом носи и неке дилеме везане за српство уопште. Једна од дилема је и сами појам српства – шта ко под тим подразумијева. Да ли је црногорско српство – јединствен појам, или се и ту налазе разлике и чиме су узроковане. Ако уђемо све дубље у анализу основног појма, запазићемо да су нека питања отворена од Косовског боја и даље актуелна: српска слога, честе диобе, повремене сеобе – да наведем само њих. Зашто се слични процеси код других народа брже завршавају. Да ли је српство у духовном смислу данас јединственије него раније. Да ли је српство масовније раније или данас. Говори се да је бројније у егзилу – дијаспори, него у матици. Да ли је сада угрожене није него раније. Хоће ли и данас српство у царство небеско и јесу ли и данас исти мотиви тога хтјења, као прије седам вјекова.

Сва та питања налазимо и када говоримо о црногорском српству. И по томе се види да је ријеч о једном народу без обзира на евидентно различити историјски ход.

У честим расправама на ову тему заступао сам мишљење да су се до постојања самосталне црногорске државе, дакле до прије стварања Југославије 1918. године – Црногорци казивали Србима по националности и православнима по вјероисповјести. Постоји бројна и релевантна документација, која не оставља ни трачак било какве сумње за овакво одређење народа.²

У развијеној Европи – то је вријеме сазријевања и афирмације националне свијести и стварања националних држава по начелу: један народ – једна држава. Запад је прво створио државе које су афирмисале нацију, док је на Балкану процес ишао – обрнутим редом: конституисала се нација, која је, у процесу сазријевања националне свијести, тежила ка стварању државе. Тај европски талас заплуснуо је и Црну Гору, која у комуникацији са Европом следи као држава српског народа.

Terminus posteaquam дакле, нијесу догађаји и вријеме после нестатка црногорске државе и стварања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине три наведена народа 1918. године, односно Југославије (од 1929) као прве заједничке државе њених народа и земаља. У тематском смислу то је вријеме сложених историјских процеса који су се одвијали у Црној Гори и њеном окружењу. Вријеме пуне афирмације државотворне династије Петровић, која је усмјеравала историјске токове и одлучујуће утицала на историјски ход Црне Горе. Предмет мог саопштења, како се то из наслова јасно види, биће само један сегмент тих сложених процеса, много важнијих са нашег, него с аспекта њиховог времена. То је та сакривена нит дихотомног бића историје.

Историографија је фактографски добро покрила овај период. Сви аспекти историјског развоја, међутим, нијесу добили третман адекватан своје значају. Некада је то зависило и од афинитета аутора, поготово када је ријеч о писцима из династије Петровић. Поред занемарених, има и недовољно обрађених тема. Међу њима свакако је и ова коју сам насловио – *Српство и југословенство династије Петровића у Црној Гори*. Тиме се отвара прво од питања која ћемо у даљем тексту наводити: *Зашто је то баш тако?* Отварање и постављање суштинских питања, макар за ову прилику, остало би без потпунијег одговора. Тражило би више простора и времена. У основи би помогло да се дође и до адекватног одговора.

Постојећа историографска литература, укључујући и ону у којој су партиципирани и они сами – не оставља сумњу како су се национално осјећали династи Петровићи. То најбоље и најесенцијалније казује Његош, чије сам ријечи узео за мото овога рада. Цитирам: „*Ја сам Раде Томов са Њеђушах, јесам Црногорац и Србин и Југословен и Словен (без зареза – З. Л.) и шака земнога њраха под овим звијездама...*”.

² Батрић Јовановић, *Црногорци о себи*, Београд, 1986.

Потпунија анализа историјских докумената насталих у њихово вријеме и бројних записа које су оставили иза себе, недвосмислено показује да је код свих њих – од родоначелника династије владике Данила (1697-1735), па до потоњег династа књаза и краља Николе, господара Црне Горе (1860-1918) – константно нарастала српска национална свијест. Знали су да је њихов народ српски, у ствари „славено-сербски”, „србски национ”. У прилици смо да то илуструјемо од династа до династа, од времена до времена – пуних 220 и више година. Прије тога ћемо нагласити да се „та породица... одликовала најљепшим људским врлинама” на којима с разлогом инсистира Јован Маркуш у својој књизи *Поврајшак краља Николе I у ошацибу*. Цитирам: „Бистрином ума, силом вазда к добру упућене воље, личном храброшћу, мудрушћу и вјештином војничком, живом свијешћу о народним потребама и идеалима, бистрим погледом на вријеме у којему живе, радњом која ствара и иде даље од онога што затече; породица задахнута силним патриотизмом и обдарена најљепшим даром поезије и најдивнијим цртама тјелесне љепоте – та породица дала је Црној Гори до данас седам владалаца, којима она дугује благодарност за све што има.

Пет ових владалаца били су у исто доба и црквени поглавари – митрополити, али не треба отуда закључивати да су господари из дома Петровића Његоша били господари зато што су у исто доба били и митрополити. Они су бивали владоци прије него што су узимали на себе то високо црквено достојанство, у којем је била сједињена власт црквеног и државног поглавара. Тако напр. владика Данило био је три године од народа изабрани господар, па је тек послјије тога времена примио митрополитско достојанство.”

Родоначелник династије Петровић у Црној Гори – владика Данило (1697-1735) у свом обраћању „поштованим кнезовима и старјешинама црногорским” (а не Црногорцима – З. Л.) 1714. године се спомиње ”Кнеза Лазара и Милоша Кобилича, који уби цара на Косову”. Уз свој потпис је дописивао „војеводич српској земљи”. И његови савременици, у преписци истичу да је господар Иван Црнојевић „најпоследњи од све српске господе”. Страна наука је забиљежила да су бројни досељеници у Црну Гору – дјелови српског народа из сусједних регија, који нијесу прихватили да са својим сународницима буду обична хришћанска раја, или просто – раја као пучанство, односно безлична гомила. Многи посјетиоци Црне Горе запазили су и записали „да је тврдња Црногораца да су аристократија српског народа – добро утемељена у историји”, „да се у Црној Гори пјевају пјесме и причају приче о Србима из свих крајева” и да „сваки љрави Црногорац данас је зашто директни њошмак неке сшаре српске њородице”.³ (Подвукао – З. Л.)

И владика Сава (1735-1747 (1781)), иако скромнијих амбиција и дјела од свога претходника, гајио је иста осјећања, посебно о припадности великој

³ Саша Кнежевић, *Црна Гора и Велика Бриџанија*, Подгорица, 2001., Стр. 42 и 150.

словенској народној скупини, што га је усмјеравало на честа путовања и боравак у Русији, од које је Црна Гора у континуитету примала материјалну помоћ и трпјела снажне духовне утицаје.⁴

У заосталој и племенски подијељеној земљи, династи Петровићи су наставили да дају још већи допринос развоју Црне Горе, њеној међународној афирмацији, духовном животу и посебно развоју националне свијести.

Владика Василије (1744-1766) сматра да је Црна Гора „бедем православаља... због тога нас мрзе не само Турци, него и Млечићи”. Залагао се за духовни развој свога народа: „...ако би се у Црној Гори основала школа филозофије, филологије и реторике, сви би сусједни католици приступили православљу”. „...Таквога су ума Црногорци да, иако нијесу нимало учени, могу надмудрити и великог филозофа римског”.⁵ Своје виђење историје Црне Горе изложио је у истоименом дјелу, које је објављено у Москви 1754. године. Тиме су историографски позната његова изворна виђења на суштинска питања националног и државног развитака Црне Горе. Није без значаја констатовати да се потписивао као „митрополит црногорски, скендеријски приморски, и трона српског егзарх Василије Петровић (1755)”.⁶ Додајмо још да су црногорске владике могли бити носиоци високих функција у Српској православној цркви и зато што су припадали српском народу.

Својим свестраним радом у Црној Гори црногорске владике су вршиле позитиван утицај, чак и на своје противнике. При томе мислимо да су и гувернадури, као својеврсна опозиција, такође, исказивали своју српску националну припадност. У писму руској царици Катарици II, Иван Радоњић 1788. године пише: „Сад ми сви Срби Црногорци”, а касније: „Сад ми сви Срби из Црне Горе...” – набраја брдска племена.⁷

Чак и један извањац или странац, кога историографија још до скоро није идентификовала, па је остао познат као лажни цар – Шћепан Мали (1767-1773) казивао се као „српски племић”.⁸ Ових дана енигма „Лажног цара” се рјешава припремљеним за штампу радовима угледних академика историчара Растка Петровића и Душана Мартиновића. И један и други открили су да је ријеч о Јовану Баљевићу из Братоножића, иначе, првом доктору филозофских наука са ових простора. И он се уздао у „велику империју Русијску”.⁹

⁴ Јагош Јовановић, *Историја Црне Горе* – друго исправљено и допуњено издање. Подгорица, 1995, стр. 455.

⁵ Живко М. Андријашевић, *Крајња историја Црне Горе 1496-1918*, Цетиње, 2000, стр. 273.

⁶ Исто, стр. 74.

⁷ Др Новак Ражнатовић, *Дјело др Новице Ракочевића – образац за истину о Црној Гори*, Глас Црногорца, Подгорица, шести наставак фељтона, 29.09.2001.

⁸ Др Душан Мартиновић, *Јован Сћефановић Баљевић (у штампи)*.

⁹ Ж. Андријашевић, н. дј., стр. 80.

Свети Петар Цетињски (1784-1830) отвара ново поглавље у Црној Гори по много чему. Како смо већ истакли, удвостручио је постојећу територију Црне Горе. Црној Гори су пришла још четири племена: Бјелопавлићи и Пипери 1796. и Ровчани и Морачани 1820. Написао је кратку историју Црне Горе, неколико стотина посланица у којима провијава мисао о свим питањима Црне Горе, њеног окружења и односа према великим силама. У једној од њих он ће записати: „Руска ти је мајка – исто што и наша мајка, *Нижеси ти већи Србин од рускога цара*, Ко је противу Русије, тај је противу свију Словена. У игри великих нема ни срца – ни душе...”

То је та историјска вертикала, како бисмо ми историчари рекли.

„И када бих све битке добио”, пише даље Свети Петар Цетињски, „оне би биле изгубљене негдје далеко – за нагодбеним столовима”. „Ко стоји против Русије – стоји против нас”.¹⁰ У посланицама Бјелопавлићима – назива их „витешким племеном” и „Србаљах дико и похвало”. А уочи пресудне историјске битке на Мартинићима 1796. године позива их „на оружје и на крваво поље... да покажемо да у нама неугашено србско срце куца, србска крвца лије”.¹¹

Петар II Петровић Његош (1830-1851) је више од свих својих претходника допринио развоју националне свијести Црногораца. Наслов мога саопштења ме обавезује да говорим како је он мислио и писао о насловљеној теми, а не како неко данас тумачи његове мисли и многе текстове. Стога ћу подсетити на његово *Огледало српско* и, коначно, ријечи које сам одабрао и навео као мото овога рада. Црна Гора је за Његоша „српски крвави крш” а Црногорци „најсрпскији Срби”.¹² Уосталом, Његошу припадају ријечи: „Народност ми српска, ум и душа славјанска”. У многобројним издањима, укључујући и *Његошеву енциклопедију* налази се његова изворна мисао, којој нису могли нашкодити поправљачи и преправљачи историјске прошлости Црне Горе. То је довољан разлог да не настављам даљу елаборацију Његошева дјела у смислу насловљене теме.

И књаз Данило (1851-1860), за вријеме свога краткога живота и још краће владавине, наставио је националну политику својих претходника. У писму које је упутио Наполеону III, свакако најмоћнијем државнику свога времена, пише „о српским земљама и српском мору”.¹³ У истом писму он каже: „Наша је нација добра и бистра”, што упућује на закључак који су његови династи претворили у популарни стих: „Српкиња га још рађала ни-

¹⁰ Др Зоран Лакић, *Црногорске историјске теме*, Подгорица 2001, стр. 199.

¹¹ Петар Петровић Његош, *Посланице*, избор, предговор и коментари – Чедо Вуковић, Подгорица, 1994, стр. 49-50.

¹² Милован Ђилас, *Његош њесник, владар, владика*, Београд-Љубљана, 1988, стр. 524.

¹³ З. Лакић, н. дј., стр. 14.

је”. Уосталом у члану 92. познатог *Законика* књаза Данила правнички прецизно пише: „У Црној Гори живи српски народ православне вјере”.

Идејом српства у Црној Гори највише је био обузет краљ Никола (1860-1916 (21), потоњи династ Петровића у Црној Гори. Одазивајући се аманету својих славних предака и зову свога времена и расположењу народа, он је сублимирао идеју српства у Црној Гори и тако је учинио кристално јасном свима – обичном човјеку, ученим људима, својим најближим сарадницима, али и политичким противницима. Тако је она сишла у народ и народ ју је без резерве прихватио. Занимала га је историја цјелокупног српског народа и посебно историја Србије и Црне Горе – народа, племена, братстава. Црногорски је народ, каже он, знатним дијелом – „српски збјег настао послје трагичног исхода Косовског боја”, коју мисао смо већ саопштили у претходном излагању. У том контексту занимљива је и његова збирка пјесама насловљена – *Српске њјесме* у којима препоручује заштити свемогућега – „драгу Црну Гору и сав српски народ”. У истом контексту цитираћемо ријечи краља Николе изговорене непосредно уочи почетка I свјетског рата 1914. године, у којима се каже „да нам је зло и добро заједничко са Србијом... у овом судбоносном часу за српски народ”,¹⁴ поручујући свом унуку регенту Александру Карађорђевићу „да ће Црна Гора бранити понос српског племена”.¹⁵ Најзад ћу навести и Проглас краља Николе у коме позива Црногорце „у свети рат за слободу Српства и југословенства”.¹⁶

3.

Исту мисао сријећемо код представника најзначајнијих државних институција, културних и јавних радника, истакнутих страних научника који су задужили Црну Гору.

У обраћању Народне Скупштине Краљевине Црне Горе Государственој думи у Русији, истиче се: „Црногорска народна скупштина као вјерни тумач осјећања и жеља *српског народа у Црној Гори*... хоће да одбрани своја национална права”. Предсједник владе – дивизијар сердар Јанко Вукотић обраћа се, тих судбоносних дана, по будућност Црне Горе, народним посланицима ријечима да Хабзбуршка монархија нападом на Србију 1914. „напада уједињење српских земаља у једну српску државу” и преноси завет свога Господара да су „обје српске краљевине сада једно, и (да) црногорски народ извршиће своју дужност, жртвујући све за Отаџбину, за спас и уједињење српства”.¹⁷

¹⁴ Др Новица Ракочевић, *Црна Гора у I свјетском рату*, Титоград, стр. 32-33. Ђ

¹⁵ *Истио*, стр. 14.

¹⁶ Др Н. Ражнатовић, н. чл., наставак бр. 3.

¹⁷ *Истио*, стр. 39.

На исти начин пишу о националној свијести Црногораца митрополит Митрофан Бан („Не могу пропустити а да вам не напоменем, браћо, овом приликом, да су наши манастири и у њима св. Божји угодници – сачували српски народ и вјеру његову. Тешка и црна била су времена кроз која је више вјекова – српски народ проћи морао”). Српство у Црној Гори се слави на прославама и веселима у свакодневном војевању „за крст часни и слободу златну”.

Из плејаде странаца издвојићемо Павла Ровинског који је, свакако, најбољи познавалац свеукупне прошлости Црне Горе, и посебно периода династа Петровића. Само ћу апострофирати његово четворотомно волуминозно дјело о Црној Гори.

Подсјетимо се, најзад, и књижевних дјела Марка Миљанова, Симе Матулућа и Стјепана Митрова Љубише.

У истом контексту истраживач ће се запитати – зашто је највећи орден у Црној Гори – Обилића медаља – рангирана на 5 степена. Науци су познати сви њени добитници – именом и презименом.¹⁸ Нема породице у Црној Гори која нема медаљу Освећено Косово – поводом успјешно завршених Балканских ратова 1912-1913, и ослобођења Косова и Метохије испод вјековног турског робства.

И кроз развој духовности Црне Горе Петровићи су недвосмислено исказивали своје српско национално осјећање. У вријеме владавине књаза и краља Николе направљен је велики напредак у том смјеру. Господар је бдио над развојем просвјете и културе. Пратио је припремање и доношење планова и програма *н а ц и о н а л н и х* предмета, како би ми то данас рекли. Присуствовао је матурским испитима, популарисао школство. Сачувано је мноштво анегдота везаних управо за овакву његову активност.

Са становишта насловљеног саопштења ваљало би извршити анализу два предмета: 1. српски језик и 2. српска историја. Оба појма су чврсто везана за његов народ у Црној Гори који је и овим предметима учио о себи. Иначе, било би буна, као што их је увијек било. Предмет историје је – српска историја. Овако је објашњен у *Закону са настјавним ѿлановима*, Цетиње 1902:

„Циљ је српске историје да упозна ученика с најглавнијим догађајима из српске прошлости, те тијем да се развије љубав према свом народу и својој отаџбини... Наши наставници схватиће захтјев српске историје, па ће се потрудити да не буде учење механичко, него да се улије у ученике живо осјећање за нашу прошлост, за нашег Господара и за *нашу српску државу*”. У *Познавању закона* (Цетиње 1914), који су припремили министар правде и предсједник Државног савјета каже се: „...Ми не би могли никако употри-

¹⁸ Др Слободан Бобан Томић, *Сјоменица – одликованих лица из Зейске бановине (Црне Горе), ѿриод од 1912-1941.*, Београд 1996, стр. 522.

јебити ријечи – црногорски народ у смислу народности, пошто су Црногорци Срби, а црногорска народност не постоји. Данашња је територија Црна Горе оно земљиште које захватају њене политичке границе. То је земљиште само дио оних земаља у којима српски народ искључиво или у већини живи и које се све скупа називају српске земље, премда су политички раздијелене између неколико држава. Од тијех земаља постале су двије независне српске краљевине, које данас постоје – Црна Гора и Србија”.¹⁹

Мало опширније навођење неспорне фактографије која је настајала у ходу историје Црне Горе у периоду династије Петровић – недвосмислено намеће закључак да су они добро знали своје коријене и поријекло свога народа. По природи ствари они су као господари Црне Горе – морали бити надмоћнији од других – у знању и искуству. Морали су бити најобразованији, најмудрији и најхрабрији. И, углавном, то су и били, и међу својим сународницима, и међу државницима сусједних земаља. Зато су се и могли одржати као династи у Црној Гори више од два вијека. Мало је било таквих династија у Европи. Ради илустрације рећи ћу да Свети Петар Цетињски, по записима Руса Броњевског, „пажљиво прати ток политичких догађаја у Европи”. Француски маршал Мармон, љути и непосредни противник Светог Петра пише да је Владика „човјек великог духа и врло чврстог карактера”. А његов сународник дипломата Мармије биљежи да је „Петар I за ову брдовиту земљу исто што и један други Петар I за велику руску царевину”. Најзад да кажемо „да су га називали „црногорским Лујем XIV”. О Његошу и његовом дјелу написано је више него о многим европским династима заједно који су вјековима предводили свој народ кроз непознанице историјских токова. Можда је мало познат детаљ да је Његош 1851. године написао један публицистички спис о Црној Гори – за потребе француске јавности; зато га и помињемо. Анегдоте о Николи Петровићу као „тасту Европе” и „цару јунака”, као истините легенде говоре о личном угледу који је уживао и код свога народа и у европском окружењу. Уосталом, његове новине у емиграцији носе назив „Српски лист”, а у пасошу је написао да је Србин.*

Као такве личности, династи Петровића у Црној Гори су вршили снажан утицај на своју средину и ближе окружење. Зато није претјерано рећи да је код државних институција које су стварали, народних првака на које су се

¹⁹ Бакић, Драговић – *Познавање Закона*, Цетиње 1914, стр. 105.

* Српско осјећање Црногораца третирано је у никшићкој „Слободној мисли” 3. 11. 1936. године на следећи начин: „Кроз сва времена српске историје, и за све генерације, не би могло бити веће увреде правоме Црногорцу него кад би му рекао да није Србин. Они су свагда живјели и умирали за српско име, за српску вјеру и слободу, и за испуњење српског завјета и мисли која се састоји у ослобођењу и уједињењу свега српског народа. То је био култ и девиза Црногораца и њихово национално јеванђеље од Косова до данашњег дана”.

ослањали, памтиша и паметара, све бројнијој интелигенцији о којој су бринули и у васколиком народу Црне Горе – била укоријењена самосвијест о припадности српском народном корпусу.

Кованица о црногорском српству не припада њима, а по свој прилици ни њиховом времену – из простог разлога што су добро знали ко су и какви су им историјски корјени. О томе су читали у својим личним библиотекама, разговарали са памтишама и паметарима, бројним извањцима и странцима који су им радо у госте долазили. Најзад, све су то осјећали свим својим бићем – о чему увјерљиво свједочи наведена документација. Одред су сви били образовани и учени; неки су били и праве полиглоте. Образовање су добијали – на елитним лицеејима Европе. И не само они, већ и њихови сарадници – у све већем броју. И тако су омогућили да Црна Гора у области духовности држи корак с Европом. Нијесу, дакле, били неуки људи код којих би се могао продати „рог за свијећу”, нити личности и карактери који би „продавали вјеру за вечеру”. Напротив. Савјетовали су свој народ у смислу – „Српкиња га још рађала није” или „Брат је мио које вјере био”, или: „Ниси већи Рус од Србина”. Њихови савјети су остали као поруке и опорукe. И данас имају неизмјерну снагу.

Сви су они били изванредни представници свога времена и предводници свога народа, тумачи њихових жеља које су добро познавали.

У постпетровићевској Црној Гори дошло се и до тезе о посебности црногорског националног бића, које се сагледава изван српског народног корпуса. То никако не негира оцјену о српској националној свијести династа Петровића и православне Црне Горе. И то је посебна тема изван оквира насловљеног саопштења, али не и изван интересовања науке и политике.

4.

А сада да пређемо на питање југословенства династије Петровића у Црној Гори. Није оно било замјена за српство или црногорство. Није било супротстављано – нити једном, нити другом. Опет подсећамо на цитиране ријечи Његоша са почетка саопштења – да је Црногорац и Србин и Југословен и Славјанин – без зареза између именица, што сугерира закључак да је он све то одједном.

Њихова визија југословенства се развијала од времена родоначелника династије до посљедњег њеног изданка. Владика Данило је очекивао да ће Црној Гори бити припојени – Грбаљ, Маине, Поборе и Брајићи, које је сматрао као „пету црногорску нахију”.²⁰ Владика Василије још док је био помоћник владике Саве имао је „много крупније планове него сви његови

²⁰ Јовановић, н. дј., стр. 108.

претходници”.²¹ У једној повељи за руског цара залагао се и за Приморце и Брђане, „јер је то једно – као три брата од једне мајке”.²² У својој књизи *Историја о Черној Гори* (Москва 1754) обрадио је историју Црне Горе „од царева српских и ерцога црногорских”.²³

Као свака идеја, и идеја југословенства била је у почетку магловита. Не веже се увијек за име Југославија, чији су кумови њемачки научници. Па ипак се може рећи да је та визија код Петровића у Црној Гори можда јаснија него код других поборника југословенства. И свакако старија.

Југословенство није било јасно онако и онолико како је то било са српством.²⁴ Од времена Светог Петра Цетињског, од новог доба у Европи, које је донијела Француска буржоаска револуција 1789. године, југословенска идеја се може пратити у континуитету. Истина, Св. Петар Цетињски је види као славено-сербство. И границе означава, како смо то већ навели. Његош је имао много јасније визије о југословенству. И он је означавао границе замишљене државе уједињених јужнословенских народа, која би била много шира и већа од пројектоване заједничке државе у визији његовог претходника. Није без значаја подсетити на детаљ да је на корицама свог „Шћепана Малог”, штампаног у Трсту 1851. године, написано: „У Југославији”. Подсетимо се и на његове стихове:

„Не пита се ко се како крсти
Но чија му крвца грије прси
чије л’ га је задојило мл’јeko”.²⁵

Зато је Његошево разочарање било велико због улоге дијела југословенских народа у европској 1848. години, која је била још један камен-међаш у историји Европе. Знао је да је такво понашање било окретање леђа историјским процесима који су захватили прогресивну Европу. Као визионар схватио је да ће то удаљити реализацију племените идеје њега и његових предака, најзад његовог народа и осталих југословенских народа – за више десетина година. Јавили су се и кочничари прогреса, као експоненти туђих интереса. То најбоље видимо у његовим ријечима разочарања – да Југословени још нијесу спознали љепоту те ријечи и снагу која иза ње стоји.

²¹ *Истѡ*, стр. 113.

²² *Истѡ*, стр. 115.

²³ *Истѡ*, стр. 116.

²⁴ Др Ибрахим Бакић, *Југословенство од идеје до остварења*, Београд, 1985; др Димитрије-Димо Вујовић, *О југословенству*, Историјски записи, Титоград (Подгорица), бр. 3-4/1988.

²⁵ Милован Ђилас, *Његош – њесник, владар, владика*, Београд-Љубљана, 1988.

Посљедњи Петровић – дугогодишњи црногорски књаз и први краљ – Никола I имао је најјаснију визију југословенства, која се у његово вријеме, коначно, и реализовала. И он се као и сви Петровићи, у визијама будућности, наслањао на ставове својих претходника. То ћемо илустровати са његовим мање познатим стиховима:

„Стриц ми Данил – зар не рече
спојили се икад српство
и јединство своје стече”.

За ту визију се борио дипломатском активношћу и на бојном пољу. У тим својим намјерама имао је свесрдну помоћ народа; једноставно речено – није ту било политичке или било какве друге опозиције. У реализацији идеје југословенства видио је интерес народа, династије Петровића и, свакако, свој лични интерес. Када би свој интерес ставио испред интереса државе, коју је успјешно водио више од пола вијека – имао би проблема и са народом, и са државом.

Но, такве ситуације су биле заиста ријетке, у ствари неупоредиве са оним у којима су сви субјекти Црне Горе дисали истим дахом. Зато је и могао тако дуго кормиларити Црном Гором у једном заиста врло сложенем периоду.

И када је био обавијештен да је одлуком Подгоричке скупштине Црна Гора укинута као самостална држава, и заједно са другим народима ушла у новостворену државу Срба, Хрвата и Словенаца, каснију Југославију, краљ Никола из егзила поздравља уједињење напомињући да је визија његова и његових предака била, управо, Југославија – са равноправним положајем Црне Горе у њој. То је био завјет Петровића и оцјена научне историографије.

Слично се дешавало и са другим политичким субјектима који су се јавили на политичкој сцени Црне Горе. Иако су политичке странке осниване, углавном, по националном и социјалном критеријуму – све су биле задојене југословенством. Интелигенција и посебно интелектуални пролетаријат – били су и овога пута праве лучоноше. А она је у Црној Гори увијек била на високој цијени. У каснијим историјским процесима – Црногорци су највише били за Југославију. Од самог почетка 13-јулског устанка 1941. године истакнут је захтјев да се на ослобођеној територији истиче југословенска тробојка – баш тако пише у документу програмског карактера. И у годинама актуелне југокризе анкете су показивале и показују да су опредјељени за Југославију, више од других народа Југославије.²⁶

Из свега реченог јасно произлази да српство и југословенство има у Црној Гори дубоке коријене. Да није увезено са стране. И да, као такво, ника-

²⁶ Подаци преузети из „Политике”, 24.02.2001. – *Анкете и референдуми*.

да није било и није могло бити – супротстављено Црној Гори и црногорству. И када је нестајала и нестала Црна Гора као државни субјекат 1918, остало је записано да су неки политичари, касније експонирани као екстремни сепаратисти, у данашњем значењу те ријечи, изјављивали „да у Црној Гори живи српски народ... и да... никакви национални интереси не могу бити угрожени... у држави чистог српског карактера”.²⁷

Све најзначајније што се десило Црној Гори као независној држави, десило се у периоду када су њоме кормиларили Петровићи. И то редом и значењем – како су се смјењивали њени династи – од владике Данила као родоначелника с краја 17. вијека, па до посљедњег господара Црне Горе – краља Николе I Петровића са почетка 20. вијека. Петровићи су у Црној Гори били свјетлост свога времена. Њихови записи представљају их као изузетне и угледне личности које су држале корак с временом, макар у погледу образовања и духовности. Зато их је народ слиједио у свему. И зато су могли казивати да је њихова мисао из главе читавог народа. Па и наук ко су и какви су им коријени – њима и васколиком народу. Управо зато су импресионирали – странце и извањце. У честим сусретима неки од њих, како смо већ истакли, очекивали су главосјече, а наспрам себе имали су мудраце и полиглоте.

Српска и југословенска свијест остале су да живе у Црној Гори и након завршетка њиховог периода. То је тема за себе. Ми имамо право да их тумачимо, али не да сумњамо у способност да нијесу знали ко су и што су. Хтио сам поручити да би било боље да од њих учимо – него да их подучавамо и када је у питању српство и југословенство Петровића. Мислим да на то немамо право, поготово не у име науке. Разлучимо наше корјене, од садашњег националног осјећања било кога грађанина Црне Горе – Црногорца, Србина, Југословена. Црна Гора је имала своју државу, коју је читав свијет сматрао српском државом. Могла је она бити држава и без тог префикса. Могли су Црногорци да се и национално осјећају тако, а да опет, немају своју државу. Хтио сам рећи да везивање народа и државе само може да замагли јасне визије о једном и о другом. Код Петровића, на срећу, било је све јасно и у једном и у другом смислу. А мој задатак је био да то, управо, тако изложим.

За науку је занимљиво питање од када се спори мисао Петровића о себи и своме народу. И зашто је то питање актуелно у периоду живота Црне Горе у Југославији и нарочито у наше вријеме. И даље: када се црногорство почело третирати изван српства и, нарочито, када је почело да се доживљава као антисрпство и антијугословенство. То се не може везати за науку и то треба рећи. То се веже за политику. И ту треба тражити одговор. И даље: ако се црногорство гради на антисрпству, поставља се питање – Да

²⁷ Цитирано према *Гласу Црногорца*, 12.10.2001, стр. 20.

ли би га било без српства? Да ли би било Црногораца без Срба, што све утемељује представу Петровића о својој националној свијести.

„Осавремењавањем” српства и југословенства династије Петровића у Црној Гори забавио се и револуционарни субјект – док је био у опозицији, а поготово када је освојио власт револуционарним путем. Комунистичка партија Југославије отворила је црногорско питање и са националног аспекта. Од 1946. године она га је уставно промовисала. То је „објашњено” на начин што је Црна Гора имала до 1918. године самосталну државу, па би било логично да, управо, по том основу има и своју – црногорску нацију. Са теоријског аспекта то је могло бити прихватљиво, поготово када је напуштена теза да је процес формирања нација завршен са 19. вијеком. И заиста чак у 20. вијеку дошло је до оснивања великог броја националних држава. У наше вријеме, потом, постављен је захтјев: када већ имамо уставно прокламовану црногорску нацију – зашто не бисмо могли имати и црногорску националну државу са својом столицом у Уједињеним нацијама. При томе је запостављено значајно питање дихотомног бића историје. Исте категорије се различито понашају у различитим временским периодима. *Држава Црна Гора до 1918. године је држава српског народа*, јер се он *en bloc* тако осјећао и казивао. *Црна Гора у саставу Југославије је држава њој истог народа*, који је сада самосвојан, уставно сасвим новог ентитета. Тиме се отворило круцијално питање – како то да у једној генерацији један те исти народ прво буде 100% национално српски предодијељен, а одмах потом опет 100% буде национално црногорски предодијељен. И по основу нове нације и нове државе – Црна Гора се више пута изјашњавала за заједничку државу. *Намјерно* везивање нације и државе, у конкретном питању, нема историјску подлогу, већ је сурогат политичког хтјења, које је неко духовито и сликовито формулисао: „*умјесто да народ ствара државу, држава ствара народ...*” Тако је у наше вријеме „створена” и Црногорска православна црква мимо воље вјерника и канонских норми, заговара се црногорски језик и др.

Садашње стање о овом питању је доста слојевито. Данас су Црногорци – и Црногорци, и Срби, и Југословени. То показују статистички подаци, то су неспорне историјске чињенице и зато се све то мора уважити. Неспоразуми настају када се садашње стање покушава објаснити историјским коријенима. То је неправда према претходним генерацијама, према садашњој генерацији и нарочито према будућим генерацијама. Ако данашњи човјек у Црној Гори жели да живи боље него раније што је живио његов предак, то не значи да се он одриче својих коријена и свога историјског стабла.

И да закључим: битно је консултовати што више свједока и свједочења. Омогућити чињеницама да говоре својим увјерљивим језиком. То је једноставна мудрост – до које се, понекад, врло тешко долази. А онда се питања сама од себе намећу. Једно по једно. Поменули смо нека од њих. Нијесмо имали претензију да их свестраније елаборирамо. Само смо их освјежили

новим подацима и новим тумачењима – како би истакли нове сегменте јединствене цјелине; жељу да их смјестимо у шири контекст, како би их боље сагледали. Нико и никад није на брзину ријешио оно што припада процесима дугог трајања. Убрзавања процеса често су успоравала основни ход, па чак и његов правац; удаљавала и циљ коме се ишло. Можда и због нетолеранције спорије одмичемо у научним елаборацијама суптилних питања, какво је, неспорно, и питање српства и југословенства династије Петровића у Црној Гори.

Academician Zoran LAKIĆ

THE SERBIANISM AND YUGOSLAVIANISM OF THE PETROVIĆ DYNASTY IN MONTENEGRO

Summary

The Petrović Njegoš dynasty ruled Montenegro for more than 220 years (1697-1918). They took the lead of this small state – when it had 90 villages and some 3,500 houses and when its surface area was only 1,500 km². By the liberation war they increased its territory for ten times, on which 400,000 inhabitants lived before the World War First. All the Petrović dynasts felt to be parts of Serbian people. That is witnessed by historical documents, their correspondence with the surrounding and their creative work. Their subjects deeply felt their belonging to Serb's national being. Finally, the entire world of that time considered Montenegro – a Serb's state.

Yugoslav thought has been cherished the same way, what is plastically illustrated by words of Petar the Second Petrović Njegoš, poet, philosopher and statesman, which were chosen as a motto of this paper: “I am Rade Tomov from Njeguši, I am the Montenegrin and Serb and Yugoslav and Slovene...”. Serbianism and Yugoslavianism have their deep roots in Montenegro. It has not been imported. And it has never been opposed to Montenegro and Montenegrinism.

After the Petrovićs the thesis on singularity of Montenegrin national being emerged, which is observed outside the Serb national corpus. That by no means can negate the assessment on Serb national consciousness of the Petrovićs dynasts and orthodox Montenegro. One may not, in that regard, instruct the Petrovićs dynasts, who were truly prudent and educated statesmen. “Modernization” of Serbianism and Yugoslavianism of the Petrović Dynasty in Montenegro is evident in our time. That is done for the needs of the politics. Connecting the nation with the state in the specific issue, does not have historical foundation, but is a surrogate of political will, which was picturesquely and wittily formulated as follows “instead of having people create the state, the state creates people”.